

ญาติใช้แล้วถึง: ความสัมพันธ์ชั่วคราวในเครือญาติศึกษา

การจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือญาติมนุษย (kinship) เกิดขึ้นหลายมิติ ระบบเครือญาติมนุษยมักจะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความเป็นครอบครัว ซึ่งวางอยู่บนประสบการณ์ ความรู้สึก และพันธะบางประการต่อผู้อื่นหรือสิ่งอื่น ในแง่นี้ ความเป็นเครือญาติโดยตัวมันเองจึงมีขอบเขตการนิยามที่ค่อนข้างกว้างครอบคลุมหลายส่วน โดยสามารถแบ่งใน 2 ลักษณะ ได้แก่ เครือญาติในฐานะการกระทำ (kinship-as-doing) และเครือญาติในฐานะที่เป็นอยู่ (kinship-as-being) (McKinnon, 2017)

หากขยายการศึกษาเครือญาติในฐานะการกระทำและเครือญาติแบบที่เป็นอยู่แล้ว เครือญาติในระบบครอบครัวหรือคนที่มีสายเลือดร่วม (blood ties) เป็นรูปแบบหลักของการนับความเป็นเครือญาติของมนุษย์ที่ถูกรับรองโดยกฎหมาย สิทธิ และระเบียบสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม เครือญาติแนวนี้ถูกทำให้เป็นธรรมชาติ (naturalized) และทำให้มีแก่นสาร (essentialized) โดยตัวของมันเอง แต่ถึงอย่างนั้นก็ถูกกำกับด้วยกระบวนการทางวัฒนธรรม (cultural process) อีกชั้นหนึ่ง (McKinnon, 2017) ทำให้เครือญาติสองรูปแบบนั้นคือเครือญาติในฐานะการกระทำ และเครือญาติในฐานะที่เป็นอยู่ไม่ได้แยกขาดจากกันเสมอไป เครือญาติที่เป็นอยู่ (being) ก็อยู่ในชั้นของความสัมพันธ์ (relatedness) ที่ซึ่งมีกระบวนการทางวัฒนธรรมในการทำ (doing) หรือการกำหนดความเป็นเครือญาติมนุษยให้กลายเป็นสิ่งที่เชื่อว่ามีแก่นแกนด้วย

ข้อสังเกตการจัดแบ่งคุณลักษณะของเครือญาติมีความน่าสนใจในแง่ของการแยกให้เห็นส่วนของความเป็นสาระัตถะในการนิยามความหมายที่เกิดขึ้นผ่านการประกอบสร้าง ทำให้ความหมายของเครือญาติขึ้นอยู่กับวิธีการกำหนดคุณลักษณะที่สัมพันธ์กับปัจจัยและตัวแสดงในรูปแบบเชิงสัมพันธ์ (forms of relatedness) (Carsten, 2000) เมื่อการกำหนดความเป็นเครือญาติก่อร่างสร้างขึ้นมาได้ ความสัมพันธ์ที่ขาดสะบั้นหรือจางหายไปก็มีส่วนในการทำให้ความเป็นเครือญาติถูกตัดขาดกันได้ด้วย (de-kinning)

ย้อนดูการจัดวางความเป็นเครือญาติของผู้คน ความพยายามสำคัญในแวดวงวิชาการสังคมศาสตร์การศึกษาเครือญาติ (kinship studies) คือการก้าวพ้นการนิยามเครือญาติผ่านสายสัมพันธ์ทางชีวภาพ เช่นการสืบพันธุ์ของระบบลำดับวงศ์ตระกูลอันเป็นฐานความสัมพันธ์ทางอำนาจแบบฝักฝ่าย David Schneider เป็นหนึ่งในนักวิชาการที่ตั้งคำถามถึงประเด็นดังกล่าว มองว่าการศึกษาเครือญาติควรสร้างความคิดเกี่ยวกับเครือญาติในเชิงการกระทำควบคู่กับการมองเครือญาติแบบสายเลือดร่วม (Schneider, 1980) โดยมุมมองนี้มาจากฐานคิดความเข้าใจเครือญาติในยุคก่อนหน้าที่มองเครือญาติในฐานะเครื่องมือการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมประเภท

หนึ่ง เครือญาติถือเป็นโครงสร้างอำนาจหลักที่มีความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อพิธีกรรมมายาวนานนับตั้งแต่สังคมดั้งเดิมจวบจนเข้าสู่สังคมทุนนิยม (กนกวรรณ สมศิริวารังกุล, 2562) บ่อเกิดของความสัมพันธ์เครือญาติโดยเฉพาะการแต่งงานและครอบครัว (kinship as family) เป็นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมหน่วยย่อยที่สำคัญซึ่งได้ถูกนักคิดสายโครงสร้างนิยมอธิบายอย่างน่าสนใจว่าหลักการการพัฒนาสังคมเครือญาติมนุษย์ การแต่งงานร่วมสายเลือดวางอยู่บนการทำให้เป็นกลุ่มก้อนเพื่อต่อต้านกับความเป็นปัจเจก ในแง่หนึ่งมันอาจเป็นวัฒนธรรมแรกของมนุษย์ที่ถูกทำให้อยู่เหนือความเป็นธรรมชาติของสายพันธุ์ ลักษณะการปกครองหรือการอยู่เหนือธรรมชาติเช่นนี้ นำไปสู่การสร้างกฎเกณฑ์ทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะการสมรสนอกกลุ่ม (exogamy) อันเป็นรูปแบบพื้นฐานของเครือญาติที่สร้างความซับซ้อนของสังคมมนุษย์ลำดับต่อมา (Strauss, 1969) เข้าสู่ช่วงกลางศตวรรษที่ 20 การศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมจึงหันมาให้ความสนใจอัตลักษณ์อันหลากหลายของปัจเจกต่อความเป็นกลุ่มก้อน ประเด็นทางชนชั้น เชื้อชาติ หรือชาติพันธุ์ของปัจเจกสัมพันธ์กับการเลือกคู่ครองความเป็นเครือญาติ และดำเนินไปท่ามกลางความเป็นเครือญาติในบริบทสังคมใหม่ ๆ (ดู กนกวรรณ, 2562) พัฒนาการทางแนวคิดดำเนินมากระทั่งถึงยุคข้อเสนอของ David Schneider และ Susan McKinnon ที่มีความพยายามนิยามความเป็นเครือญาติในรูปแบบการกระทำ (doing) มากขึ้น

การปรับใช้เครือญาติแบบการกระทำเพื่อให้สามารถประยุกต์ใช้มองความสัมพันธ์ทางสังคมได้ในระนาบอื่น นอกจากมิติการประกอบสร้างความเป็นเครือญาติภายใต้เงื่อนไขในสองลักษณะอย่างที่กำลังกล่าวไปแล้วข้างต้น รูปแบบเครือญาติผ่านการกระทำยังชี้สู่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ขาดสะบั้นได้ด้วย (de-kinning) โดยเฉพาะในบริบททุนนิยมโลกหรือเศรษฐกิจระดับโลก เครือญาติกลายเป็นเครื่องมือสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงผลประโยชน์ เครือญาติถูกสร้างขึ้นได้ ในขณะที่เดียวกันเมื่อหมดประโยชน์แก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย เครือญาติถูกตัดทอนหรือกลายเป็นสิ่งที่ใช้แล้วทิ้งได้ด้วย (disposable)

Megha Amrith และ Cati Coe (2021) ชี้ประเด็นนี้โดยทำการศึกษาความปรารถนาของผู้คนที่นำมาสู่การเป็นแรงงานพลัดถิ่นข้ามชาติ ที่เข้ามาทำงานในกลไกระบบการเป็นพลเมืองชั่วคราวของรัฐ และตลาดงานดูแล (care) ผู้สูงอายุในสหรัฐอเมริกา พื้นที่การทำงานของแรงงานเหล่านี้เป็นสัญญาการจ้างงานเพื่อทำงานดูแลผู้ป่วยในบ้านทั้งระยะสั้นและระยะยาว มันจึงหลีกเลี่ยงการผูกสัมพันธ์ทางความรู้สึกระหว่างผู้จ้างและลูกจ้างได้ยาก โดยเฉพาะเมื่อลูกจ้างแสดงออกถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด ดูแล และเข้าใจความต้องการ ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของนายจ้างผู้สูงอายุ

ลูกจ้างคนแอฟริกันที่ย้ายมาทำงานดูแลในสหรัฐฯ ให้ข้อมูลว่าผู้ป่วยหลายคนเลือกซื้อบริการการดูแลผ่านหน่วยงานเจ้าหน้าที่ในแบบระยะยาว เพื่อนเธอบางคนทำงานเป็นแม่บ้านในบ้านผู้ป่วยนานถึงแปดปี และผู้ป่วยเป็นกลุ่มชนชั้นกลางผู้ร่ำรวยที่สามารถจ่ายเงินค่าบริการได้ในบ้านปลายชีวิตของพวกเขา ส่วนเธอที่ทำงานดูแลผู้ป่วยในเพนซิลเวเนีย (Pennsylvania) ราวสี่ปีจบงานผู้ป่วยของเธอเสีย เธอมักจะไปเยี่ยมเขาที่หลุมศพทุกครั้งในวันหยุด เธอเล่าว่า 'ผู้ป่วยคนนี้เหมือนแม่ของเธอ แม่ที่เธอไม่เคยมีมาก่อน' (ดู Amrith and Coe, 2021)

ถึงตอนที่ความสัมพันธ์แขวนอยู่บนพันธสัญญาการจ้างงานจบลง นิยามของความสัมพันธ์เชิงการประพฤติปฏิบัติต่อกันจะย้อนกลับไปสู่การเป็นเครือญาติตามตัวบทกฎหมาย เพราะชั้นของกฎหมายครอบงำและกินความถึงเครือญาติร่วมสายเลือด มรดก คู่สมรส และบุตรตามกฎหมาย เป็นต้น (McKinnon and Cannell, 2013) เครือญาตินอกกฎหมายต้องเจอปัญหาความยุ่งยากในความสัมพันธ์ต่อกันพอสมควร ดังที่ลูกจ้างหญิงคนหนึ่งเล่าว่าก่อนที่จะผู้ป่วยของเธอจะเสียชีวิตเธอไม่มีโอกาสได้ดูใจเขาครั้งสุดท้ายเพราะเธอเป็นคนผิวสี ภายหลังจากที่ผู้ป่วยเธอเสียชีวิตความสัมพันธ์ระหว่างเธอและครอบครัวผู้ป่วยเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง สัญญาจ้างของเธอก็ถูกเลิกจ้างโดยนายหน้า ราวกลับว่าเธอเป็นคนแปลกหน้าที่เมื่อไม่ต้องการแล้วก็ถูกทิ้ง (dropped) ซึ่งมันดูถูกและไม่ให้ความเคารพในความสัมพันธ์ที่เธอมีต่อผู้ป่วย (ibid.)

ความสัมพันธ์ที่ก่อร่างสร้างตัวขึ้นภายใต้งานดูแลผู้ป่วยเห็นได้ว่ากลายเป็นความรู้สึกเกินเลยตำแหน่งในสัญญาการจ้างงาน เมื่ออยู่ด้วยกันไปสักระยะลูกจ้างและนายจ้างจะรู้สึกถึงความเป็นเครือญาติต่อกัน แต่ถึงอย่างนั้นตามตัวบทกฎหมายแล้วการมีลูกจ้างในบ้านไม่ได้ให้สิทธิการยอมรับความผูกพันทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างทั้งสองฝ่าย ด้วยเหตุนี้เครือญาติที่เกิดขึ้นอย่างหลวม ๆ ให้ความพึงพอใจในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจนอกกฎหมายต่อกัน เช่น นายจ้างให้ค่าตอบแทนเพิ่มเติม ให้ของขวัญ และสนับสนุนเงินทุนบางก้อนแก่ลูกจ้างที่ดูแลเขาตอนแก่

แต่เมื่อไม่ได้รับรองสิทธิความเป็นเครือญาติผ่านกฎหมายทำให้เกิดปัญหาความมั่นคงจากการปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างคนสองฝ่าย ผนวกกับความไม่เท่าเทียมของสถานะทางสังคมของลูกจ้างและนายจ้างก็ก่อให้เกิดปัญหาในความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะเมื่อสิ้นสุดสัญญาความเป็นเครือญาติที่เกิดขึ้นผ่านกระทำก็สิ้นสุดลงด้วย การใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์เชิงเครือญาติแล้วตัดขาดความสัมพันธ์เมื่อหมดความจำเป็นนอกจากจะกลายเป็นความสัมพันธ์ทางความรู้สึกที่เกินนิยามของเครือญาติแบบทางการ (office kin) อันเป็นลักษณะการสานสัมพันธ์เครือญาติทางใหม่นอกพื้นที่กฎหมายแล้ว ยังเป็นผลให้พวกเขาต้องเผชิญการโครงสร้างอำนาจรัฐที่มีอิทธิพลเหนือความเป็นเครือญาตินอกกฎหมายอีกลำดับชั้น ซึ่งเป็นความตึงเครียดที่ดำรงอยู่ระหว่างเครือญาติสองรูปแบบระหว่างเธอในฐานะลูกจ้างและผู้ป่วยหรือนายจ้าง ซึ่งเป็นคนนอกสายเลือดของกัน

นัยสำคัญของความสัมพันธ์เครือญาติที่ก่อตัวขึ้นในบริบทนี้เกิดขึ้นจากความปรารถนาที่แตกต่างกันของบุคคลทั้งสองฝ่ายระหว่างความมั่นคงในสิทธิรายได้ของการเป็นลูกจ้าง และการรับประกันการดูแลเอาใจใส่จากนายจ้างหรือผู้ป่วย นักวิชาการต่างเห็นร่วมกันว่าในระบบเศรษฐกิจโลก เครือญาติทุกรูปแบบเป็นสิ่งจำเป็นต่องานดูแล (care) ในระบบทุนข้ามชาติ นายจ้าง เอเจนซี และรัฐบาลต่างได้ประโยชน์จากแรงงานข้ามชาติ และปล่อยให้ปฏิบัติการทางความรู้สึกของครอบครัวลูกจ้างและลูกจ้าง สร้างความสัมพันธ์การเป็นเครือญาติกันอย่างหลวม ๆ เพื่อรักษาการทำงานในระบบสัญญาจ้างต่อ อีกทั้งหลีกเลี่ยงการใช้สัญญาจ้างที่มีผลต่อมรดกการจัดการรายได้จากเครือญาติทางสายเลือด ฉะนั้นเมื่อสิ้นสุดสัญญาจ้างด้วยเงื่อนไขใดก็ตาม คนงานในบ้านก็ไม่มีประโยชน์อีกต่อไป เอเจนซีและหน่วยงานภาครัฐก็จัดสรรงานใหม่เพื่อหมุนเวียนแรงงานต่อ ญาติร่วมสายเลือดผู้ป่วยก็ไม่ต้องแบกรับความรับผิดชอบใด ๆ ต่อด้วย เครือญาติในทางปฏิบัติที่เคยเป็นเสาหลักความสัมพันธ์หมดความสำคัญลง ลูกจ้างถูกตัดญาติหรือกลายเป็นญาติที่ใช้งานแล้วทิ้ง (disposable)

ผู้เขียน

วิมล โคตรทุมมี นักวิจัย

ฝ่ายวิจัยและส่งเสริมวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

รายการอ้างอิง

- กนกวรรณ สมศิริวรากล. (2562). เครือญาติศึกษา เงื้ออะเลอะเรื้อและกระบวนการทำให้เป็นเครือญาติ. ใน *หลากหลายชีวิตที่ไม่เคยเห็น นักกีฬาสมัยอยุธยา เงื้ออะและเครือญาติ ไทยและไทใหญ่ในสภาวะลี้ภัย* (หน้า 151-210). เชียงใหม่ : ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- Amrith, M., and Coe, C. (2021). Disposable kin: shifting registers of belonging in global care economies. *American Anthropologist*, 124(2), 307-318.
- Carsten, J. (2020). Imagining and Living New Worlds: The Dynamics of Kinship in Contexts of Mobility and Migration. *Ethnography*, 21(3), 319-334.
- Lévi-Strauss, C. (1969). *The elementary structures of kinship* (trans. J. Harle Bell, J.R. von Sturmer & R. Needham). Boston: Beacon Press.
- McKinnon, S. (2017). Doing and Being: Process, Essence, and Hierarchy in Making Kin. In *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*, edited by Simon Coleman, Susan Hyatt, and Ann Kingsolver, 161-182. London: Routledge.
- McKinnon, S and Cannell, F . (2013). *Vital Relations: Modernity and the Persistent Life of Kinship*. Santa Fe: SAR Press.

Schneider, D. (1980). *American Kinship: A Cultural Account*. (2nd ed). Chicago: the University of Chicago Press.